

TADEUSZ BRAJERSKI

XVIII-WIECZNE TEKSTY Z LUBELSKIEGO

Wśród rękopisów Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego w Lublinie, w teczkach nr 798 i 800 zawierających pisane na początku XVIII w. dokumenty ze wsi Szczecyn i Wólka Szczeczka (obecnie w pow. kraśnickim), znalazłem kilka kartek zapisanych bardzo niewprawną ręką jakiejś Maryjanny Poniatowskiej z Lublina. Jedną z kartek zajmuje jej „skrypt” kwitujący „Jegomości panu Góreckiemu” odbiór 286 złotych z datą „w dzień św. Małgorzaty 1731” (teczka nr 798), na dwu następnych kartkach wypisała Poniatowska „terminatkę” z wyliczeniem, co pobrała od Góreckiego tytułem swojej „prowizyi” (bez daty, teczka nr 800), a na złożonym we dwoje arkusiku czytamy jej list do tegoż Góreckiego wysłany prawdopodobnie z Lublina¹ w lipcu 1732 r. (teczka nr 798).

Samuel na Galewicach Górecki, skarbnik wieluński, właściciel Szczecyna i Wólki Szczeczkiej, miał jakieś zobowiązania wobec Poniatowskiej, był prawdopodobnie opiekunem jej sukcesji po krewnych lub mężu i dlatego stara i opuszczona kobieta zwraca się do niego w swoim liście z prośbą o pomoc, dla niego też wypisała „skrypt” i „terminatkę”. Poniatowska pochodziła niewątpliwie ze wsi (obecnie osady) Poniatowa leżącej o kilkanaście kilometrów na zachód od Bełżyc (dziś miasto powiatowe). Świadczy o tym jej nazwisko oraz fakt, że we wspomnianym liście upoważnia do odebrania „prowizyi” zaufanego mieszczanina bełżyckiego. Jeśli była wdową po Poniatowskim, mogła pochodzić nie z Poniatowej, musiała jednak przez wiele lat przebywać w tej miejscowości. W liście zwraca się do skarbnika wieluńskiego przez poufałe „waszeć”, należy więc do średnio zamożnej warstwy szlacheckiej.

Dokumenty zwracają na siebie uwagę nie tylko prymitywnym charakterem pisma, ale też i prymitywną, niemal fonetyczną, pisownią. Pozwala ona na wydobycie kilku właściwości jednej z gwar lubelskich z początku XVIII w. Ponieważ o przeszłości gwar lubelskich i w ogóle

¹ Jest w tym liście wzmianka o „księdzu świętoduskim”; chodzi tu chyba o rektora kościoła Św. Ducha przy Krakowskim Przedmieściu w Lublinie.

o przeszłości języka polskiego na terenie Lubelszczyzny niewiele wiemy², wydało mi się rzeczą pożyteczną opisanie języka tych dokumentów. Zwracam uwagę na to, że nie wszystkie zjawiska językowe wydobyte z zapisów Poniatowskiej musiały występować w języku chłopów z Poniatowej. Poniatowska, jak już wspomniałem, była szlachcianką. Jej język to język szlacheckiego dworku.

Przyjrzyjmy się najpierw tekstom, a potem zjawiskom językowym w nich występującym.

I

yanizi³ potpisana zn[am]tim⁴ skriptim moim zem odebrała otiegoMosci pana goreckiego zlotih dwiescie osmCiesiat ysec nacosie potpisuidzałosie włublinie wdzien swieti Małgorzati 1731 Maryanna poniatowska

II

(s. 1) pamiec prowizy zapirsim posłancim trzi cirwone złote drigiras posłałam przy prowadzono konia starego slepego pulsetek płutna wpuł konopne połowa pacesnego Miodu garcek borowego zaktorim wziena stiridziesci grosi sirkuw sesc zaktore wzienam osmnascie grosi nie mogąc siewiecidoce[kac]⁵ musiałam sama iehac danomi zita korzec psenice pułkorca grohu cwierc yagiel cwirc krup iecmien-nih cwierc (s. 2) Masła pulfaski słonini poletek gorzalki prosti garci sesc piniedzi zlotih dwadziescia drew stiri furi powidel garcek miodu garnusek potim zlotih dwadziescia Maki pseni pokorcu zitni takze pokorcu wieprzka całego soli garci stiri gorzalki garci trzi drew fur piec piwa puahtilek osipki korzec ofsiani zlotih stiri nawikupno alembika (s. 3) kure yedne ytim⁶ soli garniec grohu cwirc sodomirska⁷ oleiu kwarta konopnego kwarta gorcicnego ot zida zlotih trzi zazito soli garniec (s. 4) asignacyą wzienam nazło tih trzidiesci (*Inna ręka:*) Od IcP. Poniatowskiew Termanatka⁸ co brała in vim prowizyi.

III

(s. 1) Wielmozni Moscipanie skarbniku mui Moscipanie ydobrodzieiu niski pokłon zasiłam zasiłam⁹ WMpanu adziwuiesie wielki nielasce zes Wasec omnie cale

² Na temat językowej przeszłości Ziemi Lubelskiej zob. dwie prace W. Kuraszkiewicza *Z przeszłości narzecza zamojskiego* („Pamiętnik Lubelski”, III (1937)) oraz *Z przeszłości narzecza Kazimierza nad Wisłą (Księga pamiątkowa ku czci Fulmana, Lublin 1939)*. Teksty przedrukowane w tych pracach bierze pod uwagę W. Śmiech w książce *Rozwój historyczny polskich grup spółgłoskowych *sr *źr *žr* (Łódź 1953, s. 60 n.) oraz T. Brajerski w swoich pracach z zakresu dialektologii historycznej.

³ Poniatowska stawia często kropki nad obydwoma laskami litery *y*. Ze względów typograficznych nie drukujemy tych kropek.

⁴ W rękopisie *zntim*. ⁵ Autorka nie dopisała *kac*. ⁶ Łac. *item* (także, znowu). ⁷ Tak zamiast *sędomirska*. ⁸ Tak zamiast *terminatka*. ⁹ Wyraz powtórzony w rękopisie.

zapomniał aianiescesliwa sirota dlaniełaski Waseci cirpie cieski niedostatek bo prawie boso hodze yruzne cirpie niedostatki yam sobie MW obrała opiekunim ydobrodziem ytakas yamam rekonpense obiecales mieWasec zalicic¹⁰ dokrasnika zebintam przikosciele wiekswui koncila yuzes wasec zapomniął puko ził xąc swietoduski tomsiewaseci nieprzikrzyła teraz yus niedziel dziewiec umar musesie przykrzic waseci bomsie pozastawiała zmiluisie mosci panie (s. 2) przisli mi złotych piecdziesiat nieh sie powikupuie bomsie pozastawiała prose ysuplikuie miWasec dobrodzi Miłosierdzie natsirostwem moim posilam clowieka pewnego miescanina belzickiego¹¹ ktoremu mozes wasec dobrodzi wierzic prose mimie wasec wpamieci mieisce miwasec opstalui prose pokornie lamilosci boski wasec sam dobrodzi musis pomie przislac aia zawaseci obliguiesie prosic boga prose unizenie hcimi wasec otpisac muimosci panie zostaje nanisą slugą yniegodna bogomutlciną Mariianna poniatowska kwitu nieposilam boten list zakwit stanie (s. 3, *inna ręka*.) Dnia 25 Lipca 1732. Biorę natę list Iey MciPaniey Poniatowskiey od ImPana Goreckiego Prowizyi złotych Pięcdziesiąt y cztery Na [co] się podpisuię Dat[um] w Szczecinie¹² Roku yDnia jako wyzey jako pisac nieumiejący znak krzyza S. kładę Iendrzej Pisarski + (s. 4, *pismo Poniatowskiej*.) Wielmoznemu yegomosci panu goreckiemu skarbn[i]kowi W[ieluńskiemu] dobrodzieiowi memu oddać nalezi wscecinie.

FONETYKA

Nagłosowe *ja-* nie zmienia się: *yagiel* (gen. pl.) II 1. Autorka używa formy *jechać*, nie *jachać*: *iehac* II 1.

Ścieśnienia samogłoski *a* teksty nie oznaczają: *yanizi potpisana* I, *lamilosci boski* (dla miłości boskiej) III 2, *garcek* II 1, II 2, *kwarta* II 3 bis, *drigiras* (drugi raz) II 1, *teraz* III 1, *zapomniał* ib. bis, *obiecales* III 1, *zasilam* ib. bis, *yamam* (ja mam) III 1 itp. Ścieśnione *o* jest oznaczane najczęściej literą *u*: *plutna* II 1, *puko* (dopóki) III 1, *sirkuw sesc* II 1, *mui* (mój) III 1, III 2, *wiekswui* III 1, [...] *ruzne* (różne) ib., instr. *bogomutlciną* III 2 itp.; oczywiście także w liczebniku *pół*: *pulsetek* II 1, *wpuł* ib., *pulkorca* ib., *pulfaski* (pół faski) II 2, *puahtilek* (półachtelek) ib.; w zaimku *który* i w nazwisku *Górecki* jest *o*: (miodu) *zaktorim wziena* [...] II 1, *zaktore wzienam* ib., *ktoremu* III 2, *goreckiego* I, *goreckiemu* III 4. Ścieśnione *e* zapisała Poniatowska literą *i*: *zalicic* (zalecić) III 1, *puahtilek* II 2; wygłosowe *-ej* oznaczone także literą *i*: [...] *nizi* (niżej) I, [...] *wieci* [...] (więcej) II 1, *swieti Małgorzati* I, gen. *gorzalki prosti* II 2, *Maki pseni pokorcu zytni takze pokorcu* ib., dat. *wielki nielasce* III 1, *mi* [...] (miej) III 2 bis, *hci* [...] (chciej) ib. itp.; nie ma ścieśnienia w gen. (acc.) i dat. sing. zaimków i przymiotników rodz. męskiego: *otiegoMosci* I, *pana goreckiego* ib., *konia starego slepego* II 1, *ktoremu* III 2, *Wielmoznemu* [...] *panu goreckiemu* [...] *dobrodzieiowi memu*

¹⁰ (Zalecić).

¹¹ Chodzi tu niewątpliwie o Jędrzeja Pisarskiego, który na liście Poniatowskiej kwituje Góreckiemu odbiór 54 zł.

¹² Pisownia tej nazwy sugeruje lekcję w *Szczecinie*, dzisiejsza nazwa gwarowa brzmi jednak *Szczecyn*, więc w *Szczecynie*.

III 4; nie ma też ścieśnienia w końcówce *-e* powstałej z kontrakcji grup głoskowych: *trzi cirwone złote* II 1, (płótno) *konopne* ib., *gruzne* [...] *niedostatki* III 1, *Miłosierdzie* III 2.

Samogłoska *o* przed spółgłoską nosową (*N*) nie ulega ścieśnieniu zarówno w sylabie otwartej, jak i zamkniętej: *przi prowadzono konia* II 1, *cirwone* ib., *stonini* ib., itp., *pokton* III 1, *zapomniał* ib. bis, *konciła* ib. Heterosylabiczna grupa *eN* zapisana została przez *iN* tylko raz: *pinie-dzi* II 2; w innych zapisach zawsze *eN*: *wziena* II 1, *wzianam* II 1, II 4, *psenice* II 1, *nie mogąc* ib., *unizenie* III 2. Zamykające sylabę *eN* jest notowane prawie zawsze przez *iN* w instr. sing. rzeczowników męskich i nijakich: *zn[am]tim skriptim moim* I, *zapirsim posłancim* II 1, *opiekunim ydobrodzieim* III 1, tylko raz *natsirostwem moim* III 2 (zaimki, przymiotniki i liczebniki przymiotnikowe mają także *-im*, nawet *potim* 'potem, później' II 2); w innych wypadkach raz *e* pochylone w łacińskim *ytim* 'item' II 3, poza tym *e* jasne: *wdzien* I, *krup iecmiennih* II 1, *alembika* ib., [...] *ten list* III 2.

Samogłoska *e* jest nie zmieniona przed *t*: *yagiel* (gen. pl.) II 1, *powidel garcek* II 2.

Tylną samogłoskę nosową oznacza Poniatowska we wszystkich pozycjach literami *ą* i *a*: *nie mogąc* II 1, *xąc* 'ksiądz' III 1, *assignacyą wzianam* II 4, *zostaie nanisą sługą yniegodna bogomutlciną* III 2; *osmCiesiat* 'osiemdziesiąt' I, *piecdziesiat* III 2, *Maki* 'mąki' II 2, acc. *cwirc sodomirska* II 3, instr. *yniegodna bogomutlciną* III 2 (*ą* : *a* = 6 : 5). Przednia samogłoska nosowa zapisywana jest stale literą *e*: [...] *wieci* [...] 'więcej' II 1, *swieti* 'świętej' I, *pamiec* II 1, *pinie-dzi* II 2, *piec* 'pięć' ib. itp., *nacosie potpisui[e]dzałosie wlublinie* I, *adziwuiesie* III 1, *pomie* 'po mnie, po mnie' III 2 itp., *cirpie* III 1 bis, *hodze* ib., *prose ysuplikuie* III 2 itp. W zapisie *nacosie potpisui[...]* jest błąd, brak litery *e*; nie można się tu dopatrywać ścieśnienia nie akcentowanego wygłosowego *-e* powstałego z *-ę* (*potpisuj-i še*), co się spotyka u Polaków z „Kresów Wschodnich”. Błąd jest też w zapisie *cwirc sodomirska* (acc.) II 3; winno być *cwirc sedomirską*, tzn. *ćwirć sędomirską*. Grupa *ęł* w praeteritum przeszła w *en*: (miodu) *zaktorim wziena* [...] II 1, *wzianam* II 1, II 4.

Jak wymawiała Poniatowska samogłoski nosowe? Ustna artykulacja przedniej równała się samogłosce *e*, tylnej — najprawdopodobniej ścieśnionemu *a*. Artykulacja nosowa albo nie istniała, albo była synchroniczna, lecz słabo słyszalna; Poniatowska nie zanotowała jej przy *ę* ani razu, przy *ą* zaś w połowie zapisów¹³.

¹³ Niektórzy moi studenci nie zapisywali nosowości we wsiach powiatów puławskiego, opolskiego, janowskiego i innych zachodniolubelskich (*reke* lub *raka* (rękę) itp.).

Nie rozróżnia P. samogłosek *y* i *i*, obie oznacza literą *i*: *zn[am]tim skriptim moim* I, *zapirsim postancim* II 1, *trzi cirwone zlote* ib. itp. Ale spójnik *i* pisze, zgodnie z tradycją, literą *y*: *ysec* I, *ydobrodzieim* III 1, *yruzne* [...] *niedostatki* ib. itp.; w łacińskim *item* także *y*: *ytim* II 3. Pisownia autorki jest stosunkowo dokładna, można więc przypuszczać, że nie rozróżniała w piśmie samogłosek *y* i *i*, bo nie rozróżniała ich w mowie. Nie klóciłoby się to przypuszczenie z częstą jeszcze dziś wymową samogłoski *y* w gwarach północnej Lubelszczyzny; jest tam ona bardzo bliska samogłosce *i* (w r. 1953 słyszałem *i* zamiast *y* u niektórych mieszkańców Krzczonowa leżącego o ok. 30 km na południe od Lublina).

Samogłoska **y* nie ginie w *stiridziesci* II 1.

Samogłoski *i* i *y* nie zmieniają się przed *ł*: *zasitam* III 1 bis, *posilam* ('posyłam') III 2, *niepositam* ib., *zebim* [...] *konciła* III 1, *tomsie* [...] *nieprzikrzyła* ib., *Miłosierdzie* III 2, *lamitosci boski* ib.

Prasłow. grupy *ir* i *yr* pozostają bez zmiany: *stiridziesci* II 1, *stiri* II 2 ter, *sirkuw* II 1, *sirota* III 1, *natsirostwem moim* III 2, *cwirc sodomirska* II 3. Kontynuant prasłowiańskiego sonantycznego *r* miękkiego został zapisany 6 razy przez *ir*: *zapirsim postancim* II 1, *cirwone* ib., *cwirc* ib. i II 3, *cirpie* III 1 bis; 3 razy przez *er*: *cwierc* II 1 bis i *Miłosierdzie* III 2. Układ wyraźnie mazowiecki.

Grupę *yj* w pozycji przed samogłoską zanotowała P. raz przez *ii*: *Marianna* III 2; w 3 zapisach jest *y*: *Maryanna* I, *assignacyą* (acc.) II 4 i *prowizy* (gen.) II 1.

Nie zmienia się samogłoska *u* przed *r*: *fur piec* ('fur pięć') II 2, *stiri furi* ib., *kure yedne* II 3.

Teksty Poniatowskiej wykazują bezwyjątkowe mazurzenie: *ysec* ('i sześć') I, *zapirsim postancim* II 1, *grosi* ('groszy') ib., *psenice* (gen. sg.) ib., [...] *nizi* ('niżej') I, *zem odebrała* I, *cirwone* II 1, (płótna) *pacesnego* ib., *garcek* ib. itp.

Bezbledna jest również pisownia *rz*: *Małgorzati* I, *trzi* II 1, II 3, *przi prowadzono* II 1, *korzec* II 1, II 2, *gorzałki* II 2, *wierzie* III 2 itp. Trudno powiedzieć, jak to *rz* P. artykułowała.

Spółgłoskę *ł* wymawiała autorka przy przedniojęzykowo-zębowej artykulacji. Zapisała ją literą *ł*, rzadziej przez *l*: *zem odebrała* I, *Małgorzati* I, *zlotih* II 2, *gorzałki* II 2 itp., *zlotih* I, *gorzałki* II 2 itp.

W zapisie *umar* ('umarł') III 1 widać zanik wygłosowego *ł*.

Przed *e* spółgłoski *k* i *g* są zmiękczone: *goreckiego* I, *goreckiemu* III 4, *belzickiego* III 2, *yagiel* II 1. Brak zapisów z *che*.

Bezdzwięczne *ch* oznacza P. stale literą *h*: *zlotih* I, II 2 ter, *iehac*

II 1, *grohu* ib., II 3, *hci* [...] ('chciej') III 2 itp. Autorka nie ma w swoim systemie fonologicznym dźwięcznego *h*.

Artykulacja miękkich spółgłosek dwuwargowych jest synchroniczna: *piwa* II 2, *piec* ('pięć') ib., *cirpie* III 1 bis, *obiecates* III 1, *wieprzka* II 2, *prawie* III 1, *pamiec* II 1, *Miodu* ib., *miescanina* III 2, *mi* [...] ('miej') III 2 bis itp.

W zapisach *swieti* ('świętej') I, *swietoduski* III 1, *cwierc* ib. bis widać miękkość spółgłoski *w*. Miękka jest ona niewątpliwie także w *ciwirc* II 1, II 3. Nie ma u P. wymowy typu *śwat* ('świat').

Grupę *czst* wymawiała P. jak *szt* lub *št*: *stiridziesci* II 1, *stiri* II 2 ter (głoski *ś* i *sz* przed spółgłoską i w wygłosie oznacza P. literą *s*).

Grupa *dl* ubezdźwięcznia się przed *c*: *bogomutlcina* III 2. Upraszcza się ona w przyimku *dla*: *lamłosci boski* ib. (obok *dlanielaski* III 1).

Grupa *rncz* i *rnc* uproszczona do *rc*: *garcek* II 1, II 2, *garci* ('garncy') (gen. plur.) II 2 ter. Grupy *rwsz* i *ctw* upraszczają się do *rs* i *stw*: *zapirsim posłancim* II 1, *natsirostwem moim* III 2. W swoim nazwisku P. nie upraszcza grupy *wsk*: *poniatowska* I, III 2.

Fonetyka międzywyrazowa jest u P. najprawdopodobniej bezdźwięczna z wyjątkiem pozycji przed osobowymi *-em*, *-eś*, *-eśmy*, *-eście*: *ytakas yamam rekompense* III 1, *yus niedziel dziewiec* ib., *iuzes Wasec zapomniał* ib. Ale *teraz yus* III 1, więc stwierdzenie nie jest zbyt pewne. Podważa je też częsta pisownia etymologiczna: *miodu garcek borowego* II 1, *zes Wasec* [...] *zapomniał* III 1, *sirkuw sesc* II 1, *drew stiri furi* II 2 itp.; *otiegoMosci* I i *ot zida* II 3; wyjątek: *drigiras posłałam* ('drugi raz posłałam') II 1.

Sprawa akcentu nie zawsze jest jasna.

Przyimki pisze autorka razem z następującymi po nich wyrazami: *zapirsim posłancim* II 1, *zazito* II 3, *dokrasnika* III 1, *pokorc* II 2 bis, *przikosciele* III 1 itp.; tylko raz *ot zida* II 3. Dlatego nie wiadomo, czy przyimek ściąga na siebie akcent z jednosylabowych zaimków i rzeczowników: *zes Wasec omnie cale zapomniał* III 1, *musis pomie przyslac* III 2, *boten list zakwit stanie* III 2. Skomplikowanym zagadnieniem jest akcent w grupie *nacosie potpisui*[...] I: *n'a co się*, czy *na c'o się?*

Nie akcentowany jest zaimek *swój* po jednosylabowym rzeczowniku: *zebimtam przikosciele wiekswui koncila* III 1 (*wi'ek swój*). Nie akcentowany jest też chyba zaimek *ten* po spójniku *bo*: *kwitu nieposilam boten list zakwit stanie* III 2.

Niejasna jest sprawa akcentu w grupie złożonej z zaimka *ja* i jednosylabowego *mam*: *ytakas yamam rekompense* III 1 (*j'a mam*, czy *ja*

m'am?); P. pisze zaimek *ja* razem z następującym po nim wyrazem: *yanizi potpisana I, aianiescesliwa III 1*.

Enklitykami są formy zaimkowe *mi*, *mię* i *się* po formacjach jednosylabowych: *mimie wasec wpamieci III 2, hcimi wasec otpisac ib., bom-sie pozostawiała III 1, III 2, tomsiewaseci nieprzikrzyła III 1*. Te formy zaimkowe zapisała P. 7 razy łącznie z poprzedzającymi je formami wielosylabowymi: *danomi II 1, nacosie potpisui[...]dżałosie I, adziwuiesie III 1, musesie przikrzic ib., obliguiesie III 2, zmiluisie III 1*; pisownia taka wskazywałaby na przesunięcie akcentu na sylabę przed zaimkiem: *na c'lo się podpisuję, a dziwuję się* itp. Są jednak 3 zapisy, w których te formy zaimkowe połączone zostały z wielosylabowymi wyrazami po nich następującymi, oraz 2 zapisy z pisownią rozłączną: *nie mogąc sie-wiecidoce[kac] II 1, obiecałes mieWasec zalicic dokrasnika III 1 i mieisce miwasec opstalui III 2* oraz *przislui mi* ('przyślij mi' *ib.* i *nieh sie powikupuie ib.*; zapisy te świadczyłyby o tym, że wymienione zaimki nie tworzyły z formacjami poprzedzającymi zestroju akcentowego z paroksytonezą (*nie m'ogąc się więcej doczekać, obiecałes mię Waszeć zalecić* itd.). Można przyjąć, że wahanie w pisowni odpowiadało wahaniom w wymowie Poniatowskiej, ale ten wniosek pewny nie jest.

Niejasna jest sprawa akcentu w grupie złożonej ze spójnika *żeby* i przysłówka zaimkowego *tam*: *zebimtam przikosciele wieksui kon-ciała III 1 (żeb'ym tam...?)*.

W *drugi raz* akcent jest paroksytoniczny: *drigiras II 1*.

Liczebnik *pół* jest proklityką w *półkorca II 1* i *pulfaski II 2*.

FLEKSJA

Zwracają uwagę następujące fakty fleksyjne: 1) końcówka *-e* w gen. sing. rzeczowników żeńskich miękkotematowych: *psenice pułkorca II 1*; 2) przejście rzeczownika *bogomódlczyni* do twar-dotematowej deklinacji *-a*: instr. *bogomutlciną III 2*; 3) końcówka *-ę* w acc. sing. fem. liczebnika *jeden*: *kure yedne II 3*; 4) końcówka *-ym (-im)* w instr. sing. masc. i n. zaimków, przymiotników i liczebników: *zn[am]tim skriptim moim I, zapirsim posłancim II 1, natsirostwem moim III 2*; 5) użycie imiesłowu na *-ąc*: *nie mogąc II 1* oraz 6) użycie bezosobowej formy czasownikowej z *-no*: *danomi zita korzec II 1*.

SKŁADNIA

Warto tu pokazać s z y k wyrazów w zdaniu.

1. Zaimek dzierżawczy stoi po rzeczowniku: *zn[am]tim skriptim*

moim I, wiekswi III 1, natsirostwem moim III 2, dobrodzieiowi memu III 4; ale mui Moscipanie ydobrodzieiu III 1.

2. Kilkakrotnie stosuje P. interpolację w grupie złożonej z przydawki i jej podstawy: *Miodu garcek borowego II 1, osipki korzec ofsiani II 2, yruzne cirpie niedostatki III 1, ytakas yamam rekompense ib.*

3. W „skrypcie” i „terminatce”, a raz także i w liście, liczebnik i nazwy miar stoją po nazwach przedmiotów liczonych i mierzonych: *zlotih dwiescie osmCiesiat ysesc I, miodu garcek borowego II 1, sirkuw sesc ib., zita korzec ib., psenice pulkorca ib., grohu cwierc ib., slonini poletek II 2, wieprzka całego ib., przisli mi zlotih piecdziesiat III 2 itd.*

4. Preterytywne zakończenia *-(e)m* i *-(e)ś* stoją często przy zaimku, spójniku i przysłówku: *zem odebrała* (że odebrałam) I, *zes Wasec omnie cale zapomniał III 1, yam sobie WM obrała opiekunim ydobrodziem ib., zebimtam [...] wiekswi koncila ib., yuzes Wasec zapomniał ib., tomsiewaseci nieprzikrzyła ib., bomsie pozastawiała III 1 i 2; jest też drigiras posłalam II 1, musialam sama iehac II 1, obiecales mieWasec zalicic do-krasnika III 1.*

Nazwisko i tytuły adresata listu stoją w datiwie zależnym składniowo od frazy *oddać należy*: *Wielmoznemu yego mosci panu goreckiemu skarbn[i]kowi Wjeliuńskiemu] dobrodzieiowi memu oddac nalezi wscecinie III 4.* Tak się adresowało listy w XVIII w.

SŁOWNICTWO I FRAZEOLOGIA

W słownictwie Poniatowskiej jest kilka wyrazów zapożyczonych z łaciny: *skrypt* (kwit, pokwitowanie) (instr. *skriptim* I), *prowizyja* (pamięć *prowizy* II 1), *asygnacyja* (acc. *asignacyą* II 4), *rekompensa* (rekompensata) (*ytakas yamam rekompense* III 1), *suplikować* (*prose ysuplikuie* III 2), *obligować się* (zobowiązywać się) (*obliquiesie* ib.) oraz *item* (także, też) (*ytim* II 3). Są to wyrazy używane powszechnie w Polsce w XVIII w. Zniekształcenie rzeczownika *rekompensata* i pisownia *ytim* (item) świadczą o tym, że Poniatowska łaciny nie znała.

Warto podkreślić obecność literackiego zaimka względnego *który* w tekstach P.: (*miodu zaktorim wziena [...] II 1, sirkuw sesc zaktore wzienam [...] ib., ktoremu III 2.* W gwarach występuje on bardzo rzadko.

Charakterystyczna dla XVIII w. jest zapisana przez Poniatowską formuła „skryptu”, w której można wyróżnić frazemy: *ja niżej podpisany; -a (yanizi potpisana), znam tym skrypitem moim (zn[am]tim skriptim moim, zem odebrała [...]), na co się podpisuję (nacosie potpisui[e]), działa się w [...]* ([...] *dzalosite wlublinie*).

W liście widać także schematyczne frazemy. Zaczyna się on od *Wielmożny Moscipanie skarbniku mui Moscipanie ydobrodzieiu*, zaraz potem fraza *Niski pokłon zasiłam [...] WMPanu*, a po wyłuszczeniu sprawy fraza kończąca list: *zostaie nanisą sługą yniegodna bogomutlciną*. W adresie fraza *oddac należy*, a przed nią tytułatura i nazwisko adresata w dative: *Wielmożnemu yego mosci* itd. *oddac należy wscecinie*.

Są też w liście frazemy: *prosić pokornie* (prose pokornie s. 2), *prosić unieżenie* (prose unizenie 2), *prosić i suplikować* (prose ysuplikuie 2), *mieć w pamięci* (prose mimie wasec wpamieci 2), *dla miłości Boskiej* ('na miłość Boską') (*lamilosci boski* 2), *ciężki niedostatek i cierpieć niedostatek* (*cirpie cieski niedostatek* i *yruzne cirpie niedostatki* 1), *kończyć swój wiek* (*zebimtam przikosciele wiekswui koncila* 2), *mieć rekompensę* (*ytakas yamam rekompense* 1), *mieć miłosierdzie nad kim lub nad czym* (*miwasec dobrodzi Miłosierdzie natsirostwem moim* 2).

*

Spośród wyżej opisanych zjawisk językowych za gwarowe uznać należy tylko następujące: 1) zrównanie ó z u, 2) przejście eN w iN i yN: *pinieździ*, instr. *skriptim*, *poścancim* itp., 3) inne niż w języku literackim XVIII w. samogłoski nosowe, 4) *wzienam* ('wzięłam'), 5) nierozróżnianie samogłosek y i i, 6) zachowanie starych grup ir i yr oraz częste ir i yr w miejscu prasłowiańskiego sonantycznego r miękkiego, 7) bezwyjątkowe mazurzenie, 8) zmiana čt w št (*štyry*), 9) uproszczenia: dl do l (*la* ('dla'), *rncz* i *rnc* do *rc* (*garcek*, *garci*), *rwsz* do *rs* (*pirsi* ('pierwszy') i *ctsw* do *stw* (*natsirostwem moim*), 10) sandhi bezdźwięczne z wyjątkiem typu *juz-eś zapomniał* oraz 11) paroksytoniczny akcent w zestroju *drugi raz*.

Dzisiejsza gwara wsi Poniatowa rozróżnia samogłoski y i i, unika mazurzenia, choć jego ślady są częste, rzadko używa przedniojęzykowego ł. Inna jest też dzisiaj w tej gwarze artykulacja samogłosek nosowych i częściej niż u Poniatowskiej występują iN i yN z eN. Te dwa ostatnie zjawiska wymagają nieco obszerniejszego omówienia.

Samogłoski nosowe mają dziś w Poniatowej artykulację ustną u i y lub i, a nosową synchroniczną przed spółgłoskami szczelinowymi i rozszczepioną przed innymi: *gotumb*, *poczuntek*, *pinta* ('pięta'), *grzynda* itp.: w wygłosie są odnosowione u i e: *widzu* ('widzą'), *słysu*, *widze* ('widzę'), *słyse* itp. Zapisy Poniatowskiej, mające znak e dla nosowej przedniej oraz znaki q i a dla tylnej, pozwalają przypuszczać, że 1) albo obie te samogłoski wymawiała ona jak e i ścieśnione a bez nosowości, 2) albo wymawiała je jak szerokie e oraz ścieśnione a ze słabo słyszalną synchroniczną nosowością. To drugie przypuszczenie wydaje mi się bardziej prawdopodobne. W dzisiejszych gwarach zachodniej

Lubelszczyzny spotyka się często *u* i szerokie *e* (obniżające się ku *a*) z synchroniczną słabo dostrzegalną nośowością. Taka sama wymowa przedniej samogłoski nosowej istniała zapewne w Poniatowej na początku XVIII w.; później szerokie *e* zwięzło się do *i* i *y* pod wpływem wąskiej wymowy literackiej.

Dzisiejsza gwara Poniatowej zastępuje każde *eN* przez *iN* i *yN*: *psy-nica*, *piniundze*, *szczynie* (szczenię), *wzinam* (wzięłam), *jesiń*, *kamiń*, instr. *sirpym*, *młotkim*, *ługim*, praeter. *kopołym* (kopałem), *zasiołym* (zasiałem) itp. Rozwój *e* przed *N* poszedł tu zgodnie z rozwojem ustnej artykulacji przedniej samogłoski nosowej (w obu wypadkach ścieśnienie *e* do *i* lub *y*). U Poniatowskiej, jak widzieliśmy, *iN* i *yN* są tylko w *pi-niedzi* oraz w instr. sing. rzeczowników: *skriptim*, *posłancim*, *opiekunim*, *dobrodzieim* (ale *sirostwem*). Nie widać tu paralelizmu między *ę* i *eN*.

Jak widać, język Poniatowskiej wykazuje tylko fonetyczne dialektyzm y. W zakresie fleksji, składni, słownictwa i frazeologii nie odbiega on od literackiego wzorca językowego z 1. poł. XVIII w. Jest tu np. literacki imiesłów na *-qc*, literacka forma bezosobowa *dano mi*, właściwy językowi literackiemu szyk przestawny w zdaniu, literacki zaimek względny *który*, zapożyczenia łacińskie itp. Poniatowska, mimo że ma bardzo niewyrobite pismo, umie wystawić kwit, daje sobie radę z notatkami gospodarskimi i potrafi sformułować list zupełnie pod względem stylistycznym poprawny. Jej język jest typowy dla niewykształczonej szlachcianki, która zajmuje się sprawami gospodarskimi i która obraca się w towarzyskim kręgu średnio zamożnego dworku szlacheckiego.

DES TEXTES DE XVIIIe SIÈCLE DE LA RÉGION DE LUBLIN

L'auteur présente trois petits textes, écrits à Lublin dans les années 1831—32 par une certaine Marianna Poniatowska originaire probablement du village de Poniatowa (aujourd'hui dans le district de Bełżyce). Dans la langue de ces textes apparaissent des dialectismes tels que l'identification du rang *š ž č dž* avec le rang *s z c dz* (ce que l'on appelle „mazurzenie”, p. ex. *psenica* (pszenica), *seść* (sześć), *garcek* (garnczek) etc.), le manque de distinction entre les voyelles *y* et *i* (*zito* (żyto), *pirsi* (pierwszy), *končila* (kończyła) etc.), la conservation du groupe *ir* (p. ex. *cirwoni* (czerwony), *cirpie* (cierpię), *stiri* (cztery), *sirota* (sierota) et d'autres. Ces dialectismes n'apparaissent que dans la phonétique; la flexion, la syntaxe, le lexique et la phraséologie ne s'éloignent pas des normes de la langue littéraire de début du XVIIIe siècle. La langue des textes est typique pour une femme de noblesse sans instruction qui s'occupe des affaires du ménage et qui fréquente la société du milieu de hobereaux moyennement riches.